

Roman Lusawa

NAUCZANIE SPOŁECZNE PIUSA XI

[**słowa kluczowe:** Katolicka Nauka Społeczna, encykliki, związki zawodowe]

Streszczenie

W pracy przypomniano postać Piusa XI i jego związki z Polską. Nakreślono tło historyczne tego pontyfikatu (I wojna światowa, wielki kryzys gospodarczy oraz powstanie w wielu krajach totalitarnych ustrojów). Wspomniane wydarzenia zmobilizowały wówczas papieża do ogłoszenia encykliki *Quadragesimo anno*, w której wyjaśniono stanowisko Kościoła wobec społecznych problemów tamtych czasów. Podkreślono, że nowa encyklika jest rozwinięciem wcześniejszej *Rerum novarum* ogłoszonej przez Leona XIII. Jedną z głównych tez nowej encykliki, sprzeciwiających się partykularyzmowi klasowemu, było stwierdzenie, że „związki zawodowe mają w pierwszej kolejności dążyć do tego, by każda branża coraz lepiej służyła społeczeństwu, dopiero później dbać o interes danej grupy zawodowej.” Sprzeciwiono się w niej również prawnemu ograniczeniu odpowiedzialności właścicieli spółek, którzy z prostej chciwości dopuszczają się gwałcenia praw innych.

1. Wprowadzenie

W tomie 1, zeszyt 1–4 Rocznika omówiona została encyklika papieża Leona XIII zatytułowana *Rerum novarum*. Dokument ten, który uznawany jest za fundament kierunku myśli ekonomicznej zwanego Katolicką Nauką Społeczną, poświęcony został tak zwanej „kwestii robotniczej”. Na następny trzeba było czekać czterdzieści lat. Kolejnym papieżem, który w środku wielkiego kryzysu ekonomicznego zabrał głos w obronie biednych był Pius XI.

Ambrogio Damiano Achille Ratti urodził się w roku 1857 w Desio koło Mediolanu. Był synem właściciela przedziałni jedwabiu. Początkowo uczył się w szkołach

kościelnych. Po zdaniu matury w gimnazjum państwowym w Mediolanie wstąpił do seminarium duchownego. Świecenia kapłańskie otrzymał 20 grudnia 1879. Kontynuował studia w Rzymie. Ukończył prawo kanoniczne na Uniwersytecie Gregoriańskim, teologię na dominikańskim uniwersytecie Sapienza oraz filozofię w Akademii św. Tomasza – uzyskując trzy doktoraty. W 1882 wrócił do Mediolanu i pracował 3 miesiące w duszpasterstwie. Przez kilka lat był profesorem w tamtejszym seminarium duchownym. Od 5 listopada 1888 r. pracował w Bibliotece Ambrojańskiej w Mediolanie. Prowadził badania naukowe w wielu ośrodkach europejskich (m. in. w Berlinie, Wiedniu, Oxfordzie, Paryżu, Monachium i Rydze). W 1907 został kierownikiem (prefektem) Biblioteki Ambrojańskiej. W kwietniu 1918 został mianowany przez papieża Benedykta XV wizytatorem apostolskim w Polsce, a po odzyskaniu przez Polskę niepodległości nuncjuszem apostolskim. Dodatkowo pełnił funkcję papieskiego komisarza na terenach plebiscytowych na górnym Śląsku, Prusach Wschodnich i Prusach Zachodnich. W tym czasie Benedykt XV wyniósł go do godności arcybiskupa tytularnego. Konsekracji dokonał w Warszawie 28 października 1919 r. arcybiskup metropolita warszawski Aleksander Kakowski. Podczas bitwy warszawskiej 1920 r. arcybiskup Ratti pozostał w Warszawie jako jeden z dwóch (obok ambasadora Turcji) przedstawicieli dyplomatycznych obcego państwa.

6 lutego 1922 r. został wybrany na papieża, przyjął wówczas imię Piusa XI. Wprowadził w Kościele szereg ważnych zmian. W 1922 r. nakazał, aby konklawe rozpoczynało się po upływie 15–18 dni od śmierci papieża. Miało to umożliwić przybycie kardynałom zamorskim. W tym samym roku powołał również do życia stowarzyszenie Akcja Katolicka¹ (encyklika *Ubi arcat*). W roku 1923 ustanowił dzień 3 maja świętem Najświętszej Marii Panny Królowej Polski. Doprowadził do podpisania 11 lutego 1929 r. konkordatu z Włochami – tzw. układu laterańskiego, na mocy którego utworzone zostało Państwo Watykańskie. Uznał Rzym za stolicę państwa włoskiego. W związku z powyższymi wydarzeniami nazywany jest Papieżem Pojednania. 11 grudnia 1925 ogłosił encyklikę *Quas primas*, którą ustanowił Święto Chrystusa Króla. Przyczynił się do rozwinięcia idei pierwszych piątków miesiąca, jako zadośćuczynienia za grzechy ludzkości. W 1925 r. doprowadził do podpisania konkordatu z Polską. W latach 1925–1926 utworzył Muzeum Misyjno-Etnologiczne, a w 1937 roku powołał Papieską Akademię Nauk.

¹ Celem Akcji Katolickiej, według Piusa XI, było odnowienie życia katolickiego w rodzinach, społeczeństwie oraz ewangelizowanie świata doby obecnej.

Pius XI zmarł w Watykanie 10 lutego 1937 r. i został pochowany w bazylice św. Piotra. Już po jego śmierci ogłoszono dwie encykliki piętnujące systemy totalitarne hitleryzm (*Mit brennender Sorge* z 14 marca 1937 r.) i komunizm (*Divini Redemptoris* – 19 marca 1937 r.).

Życie Piusa XI przypadło na burzliwy okres dziejów. Rozwijająca się technika zmieniała wizerunek świata. Pojawiły się: telegraf S. Morse'a (1831), telefon (A. Bell 1876), żarówka (T. Edison 1879), samochód (1885) od roku 1911 produkowany seryjnie w zakładach H. Forda, kinematograf (1888), radio (1894), pralka napędzana elektrycznie (1899), samolot (W. i O. Wright 1903), lodówka (1914).

Kiedy wydawało się, że świat wkracza w okres niebywałego dostatku, wybuchła I wojna światowa. Zginęło 8,5 miliona żołnierzy², zmieniła się mapa polityczna świata. Upadły dotychczasowe potęgi (Austro-Węgry, Rosja), pojawiły się nowe (USA, Japonia). Utworzono pierwsze państwo, którego przywódcy usiłowali w praktyce budować ustrój socjalistyczny. Powstało lub odrodziło się wiele mniejszych państw.

Proces odbudowy Europy po niebywałych zniszczeniach wymagał ogromnych nakładów. Dla przykładu straty Francji to 1364000 zabitych i 3740000 rannych młodych mężczyzn. Zniszczenia materialne osiągnęły równowartość 8 miliardów funtów brytyjskich: 4022 wsie zostały zniszczone, 20000 fabryk legło w gruzach, miliony akrów żyznej ziemi zostało zryte pociskami i zatrute gazami bojowymi tak, że przywrócenie im żyzności kosztowało drożej, niż wzięcie w uprawę dziewiczego lasu. Imperium Brytyjskie straciło 900000 zabitych i dwa miliony rannych, starty marynarki brytyjskiej to 8000000 ton w zatopionym tonażu. Relatywnie biedne Włochy poświęciły 2 miliony ludzi zabitych i rannych, a na prowadzenie walk wydały 70 mln franków [Lloyd George 1938]. Zniszczenia na terenach Polski były tak wielkie, że produkcja przemysłowa spadła do 15% poziomu przedwojennego [Maciejewski, Sadowski 2007]. Szczególnie ucierpiało rolnictwo. Głównie za sprawą mobilizacji rolników dramatycznie spadła produkcja podstawowych produktów żywnościowych³. Pod koniec wojny żadna z walczących stron nie była już w stanie wyżywić armii. Produkcja rolnicza Francji spadła o 30%, a Niemiec

² N. Davies (2002) podaje liczbę ponad 10 milionów. Byli to przeważnie młodzi, żonaci mężczyźni. Nazwano ich „straconym pokoleniem”. Odpowiednikiem straconego pokolenia mężczyzn stało się „porzucone pokolenie młodych wdów i samotnych starych panien, których szansa na znalezienie życiowego partnera została pogrzebana w błocie razem ze szczątkami mężczyzn, których niegdyś kochały”.

³ We Francji zmobilizowano 60% rolników. W ich miejsce zatrudniono robotników z kolonii. Niemcy nie posiadające terytoriów zamorskich wykorzystywały jeńców. W okresie wojny powiększono w ten sposób zasoby siły roboczej o 900 tysięcy mężczyzn.

o 38 %. W tym ostatnim kraju zbiory owsa⁴ spadły o 51%, pszenicy o 45%, ziemniaków o 44%, żyta o 34%. Pogłowie świń zmalało o 57%, koni o 22,8%, bydła o 11,5%. We Francji ograniczenia produkcji były tylko nieco mniejsze. Problemem naszego kontynentu stał się głód. Przykładowo przydziały mąki w Niemczech zredukowano z 225 kg rocznie w roku 1915 do 160 kg w roku 1917 [Maciejewski, Sadowski 2007]. Odbudowa rolnictwa jest szczególnie powolna, dlatego skutki wojny odczuwalne były jeszcze długo po jej zakończeniu. Jej postępy opóźniały trwające jeszcze kilka lat lokalne wojny o granice oraz kryzysy gospodarcze. Nie szczęście dopełniła epidemia grypy „hiszpanki”, która zabiła więcej Europejczyków niż wojna. Spuścizną po wojnie była niestabilność polityczna wielu państw. Pogłębiała ona niezadowolenie społeczne i zmuszała do wprowadzania rządów autorytarnych. Na fali takiego niezadowolenia w roku 1922 Benitto Mussolini sięgnął po władzę.

W najlepszej sytuacji były Stany Zjednoczone. Straciły, co prawda 60000 zabitych ale „ani jeden szalas w wiosce amerykańskiej nie został zniszczony wskutek działań nieprzyjaciela” [Lloyd George 1938]. Nienaruszona wojną gospodarka USA rozwijała się początkowo dynamicznie. Wielką rolę odegrała motoryzacja. Z fabryk amerykańskich w roku 1923 wyjechało 930 tysięcy aut, a rok później już 1,5 mln [Maciejewski, Sadowski 2007]. Ożywieniu gospodarczemu towarzyszył szybki postęp techniczny. W roku 1927 udźwiękowiono film, w roku 1928 wyemitowano pierwszą audycję telewizyjną. Jednak to właśnie w USA wybuchł największy kryzys gospodarczy w XX wieku, który, w latach 1929–1933 objął praktycznie wszystkie kraje (oprócz ZSRR) oraz wszystkie dziedziny gospodarki. Rozpoczął się od gwałtownego spadku notowań akcji na giełdzie nowojorskiej w „czarny wtorek” 29 października 1929 r. Jego skutkiem był łańcuch bankructw, które rozprzestrzeniły się stopniowo na prawie wszystkie kraje⁵. Pracę utraciły setki milionów ludzi. W USA bezrobocie sięgnęło 1/3 siły roboczej. Spadek produkcji przemysłowej sięgnął w niektórych krajach 50% (Polska, USA). Wolumen handlu światowego zmalał z 3 miliardów (ówczesnych) dolarów w roku 1929 do mniej niż jednego miliarda w roku 1933. Poprawa sytuacji gospodarczej nastąpiła w 1933 r., w Polsce dopiero po 1935 r. Następstwa wielkiego kryzysu dla polityki międzynarodowej były kolosalne. W Niemczech do władzy doszedł A. Hitler,

⁴ Owies był podstawową paszą w żywieniu koni roboczych – głównego źródła siły pociągowej.

⁵ Faktyczna przyczyna powstania kryzysu miała charakter strukturalny. Spowodował ją spadek cen rolnych i dochodów producentów żywności. Następstwem było ograniczenie popytu na dobra przemysłowe.

w Japonii rządy objęli militaryści. W Chinach upadł rząd, co było początkiem wojny domowej i marszu komunistów do władzy. Nawet w krajach demokratycznych na znaczeniu zyskiwały partie komunistyczne i faszystowskie⁶.

W USA skutki kryzysu zostały złagodzone przez tzw. Nowy Ład Gospodarczy (ang. *New Deal*), czyli program reform ekonomiczno-społecznych, wprowadzonych przez prezydenta F. D. Roosevelta w latach 1933–1939. Popularność zyskała, zakładająca interwencję państwa w gospodarce, ekonomiczna doktryna J. M. Keynesa, która przez wiele lat dominowała w teorii i praktyce gospodarczej krajów kapitalistycznych i w dalszym ciągu zachowuje swą aktualność [Stiglitz 2004].

Brak widocznych negatywnych skutków gospodarczych w Rosji Sowieckiej spowodował wzrost popularności partii socjalistycznych i komunistycznych, które coraz śmielej domagały się przyłączenia ich krajów do grupy państw socjalistycznych⁷. Szerzeniu się ideologii komunistycznej sprzyjała polityka informacyjna władz ZSRR, które bezwzględnie pozbywały się tych, którzy rzetelnie opisywali rzeczywistość [Berson 1936]. W ten sposób świat miał mgliste pojęcie o skali zbrodni, jaka towarzyszyła budowie pierwszego państwa socjalistycznego. N. Davies (2002) ocenia liczbę ludności eksterminowanej w ZSRR do 1937 roku na: okres wojny domowej i głodu na Powołżu – od 3 do 5 milionów, przymusowa kolektywizacja – od 10 do 14 milionów, okres głodu i terroru na Ukrainie – od 6 do 7 milionów, okres wielkiego terroru – 1 milion, deportowani do łagrów – 10 milionów.

Fascynacja znacznej części mieszkańców Europy niebezpiecznymi ideologiami sprawiła, że Stolica Apostolska, nie czekając na okrągłą rocznicę ogłoszenia *Rerum novarum*, ustami Piusa XI ponownie zabrała głos w kwestii społecznej.

Quadragesimo anno encyklika o odnowieniu ustroju społecznego i o udoskonaleniu go według normy prawa Ewangelii. 15 maja 1931 r.

Bezpośrednią przyczyną ogłoszenia encykliki *Quadragesimo anno* były obchody 40. rocznicy wydania encykliki *Rerum novarum*, które w środku światowego kryzysu gospodarczego ściągnęły do Rzymu rzesze robotników. Zachęciło to papieża, by jak pisze: „...przypomnieć te wielkie dobrodziejstwa, które encyklika dała Kościołowi katolickiemu, a przez niego całej ludzkości, aby społeczną i gospodarczą naukę obronić wobec pewnych wątpliwości i niektóre jej punkty dokład-

⁶ Przykładowo: Brytyjski Związek Faszystowski, któremu przewodził sir Oswald Mosley

⁷ Drugim, po Rosji Sowieckiej, państwem socjalistycznym od 1923 roku była Mongolia.

niej wyjaśnić, ażeby wydać sąd o stanie życia gospodarczego i poznać przyczyny socjalizmu, a potem wykryć źródło obecnego rozstroju społecznego i równocześnie wskazać jedyną drogę gruntownej naprawy”.

„Dobrodziejstwami” nazwał papież pozytywne zmiany, jakie nastąpiły po ogłoszeniu encykliki *Rerum novarum*. Podkreślił, że zajęcie i propagowanie przez Kościół stanowiska w tak zwanej „kwestii robotniczej”, jego opowiedzenie się po stronie biednych spowodowało rozwój nauk społecznych i ekonomicznych. Pośród wielu nurtów myśli ekonomicznej ukształtowała się odrębna Katolicka Nauka Społeczna, rozwijana przez duchownych i świeckich pracowników nauki. Za szczególnie ważne Pius XI uznał propagujące tematykę społeczną imprezy oraz „wszelkiego rodzaju pisma dla różnych kół czytelników przeznaczone”.

Drugim dobrodziejstwem było to, że „nauki *Rerum novarum* przeniknęły nawet do kół, które nie uznają władzy Kościoła. W ten sposób katolickie zasady społeczne stały się wspólnym dobrem ludzkości”, że myśli Leona XIII „przyczyna się często i za swoje uznaje nie tylko w niekatolickich czasopismach i dziełach, ale nawet w izbach prawodawczych i sądowych trybunałach”. Co więcej, przywódcy głównych państw, próbujący po zakończeniu I wojny światowej odnowić stosunki społeczne, wykorzystali szereg sformułowanych przez niego zasad.

Sukcesy odniósł Kościół także w działalności na rzecz zwalczania biedy. Skupił się na dwóch polach: 1/ pracy w celu kulturowego podniesienia pracowników najemnych, uświadomienia im ich godności, przygotowania do legalnego i skutecznego upominania się o należne im prawa; 2/ ekonomicznym wzmacnianiu klas uboższych. Propozycją dla nich był ruch spółdzielczy, którego sukcesy tak odnotował Pius XI: „...Nadto wszędzie powstały z każdym dniem liczniejsze stowarzyszenia, w których – zachęcani przez Kościół, a często pod kierunkiem kapłanów – świadczą sobie wzajemną pomoc i usługi robotnicy, rzemieślnicy, rolnicy i wszelkiego rodzaju pracownicy najemni”.

Kolejnym dobrodziejstwem nazwał Pius XI ukształtowanie się polityki społecznej oraz powstanie nowej gałęzi prawa, chroniącej pracowników, ich zdrowie, rodzinę, mieszkanie, warsztat pracy, płacę, ubezpieczenie od wypadków przy pracy, warunki pracy oraz kobietę i dziecko.

W końcu, za sukces uznał proces zrzeszania się pracowników. Kościół zachęcał katolików do wstępowania do wszystkich organizacji pod warunkiem, że nie zwalczały one religii. „...W ten sposób robotnicy, nauczyli się skutecznej i wytrwałej obrony swych interesów i praw, przestrzegając jednak wymagań sprawiedliwości i szerszego starania o współpracę z innymi klasami społecznymi”.

2. Rozwinięcie nauki Leona XIII

Przytoczone przykłady pozwoliły Piusowi XI nazwać encyklikę *Rerum novarum* „wielką kartą ustroju społecznego”. Nie znaczyło to jednak, że uznał ją za dokument doskonały. Pisał: „*Z upływem lat powstały wątpliwości (...). Nadto pojawiły się nowe potrzeby naszych czasów, zmiana zaś warunków domaga się dokładniejszego dostosowania nauki Leona XIII lub nawet całkiem nowych uzupełnień*”. Swój wywód zaczął od zdefiniowania podstawowych pojęć ekonomicznych i zależności między nimi.

Prawo własności

Jako tytuły do własności wskazał: 1/ zajęcie rzeczy niczyjej, 2/ pracę w celu przystosowania materii do użytku. Musi to być jednak praca wykonywana we własnym imieniu i taka, która przedmiotowi nadaje inną postać lub powoduje wzrost jego wartości. Własność, zdaniem papieża, ma podwójny charakter: ma służyć jednostce, i jednocześnie dobru publicznemu. Tego jednak nie da się osiągnąć bez właściwego ustroju politycznego. „...*Trzeba się strzec dwóch skrajności. Po pierwsze „indywidualizmu”, w który popada się przez zaprzeczenie społecznego lub publicznego charakteru własności. Po drugie – „kolektywizmu”, do którego się zmierza przez odrzucanie indywidualnego i prywatnego charakteru własności*”.

Z dwoistego charakteru własności wynika powszechny obowiązek dbania nie tylko o własną korzyść, ale i dobro ogółu. Do rządzących należy precyzowanie tego obowiązku. Dbając o dobro wspólne władza państwowa może sprecyzować, co w zakresie używania własnych dóbr ich posiadaczom wolno, a czego nie. Prawa te są zmienne w czasie, ale państwo zawsze musi respektować prawo do prywatnej własności i przekazywania jej drogą spadku. Dlatego nadużyciem jest, jeżeli państwo rujnuje obywateli przez nadmierne podatki.

Również dochody, wyższe niż niezbędne do życia na odpowiednim poziomie, nie do końca podlegają jedynie woli człowieka, który je osiąga. Należy preferować wykorzystanie ich w celu tworzenia nowych miejsc pracy pod warunkiem, iż będą służyły produkcji dóbr prawdziwie użytecznych,

Kapitał i praca

W procesie produkcji praca łączy się z kapitałem. Dlatego błędem jest przypisywanie jednemu tylko czynnikowi: kapitałowi (stanowisko liberalne) lub pracy (stanowisko socjalistyczne) decydującej roli w tym procesie. niesprawiedliwością jest, gdy właściciele któregoś z tych czynników (kapitału lub pracy) przywłaszczają sobie cały owoc produkcji. Zdaniem papieża przez długi czas kapitał przejmował

zbyt wiele korzyści. „Zagarniał cały wynik produkcji, a robotnikowi zostawiał zaledwie tyle, ile mu trzeba było na utrzymanie i odświeżenie sił. Głoszono zdanie, że cały kapitał według prawa gospodarczego przynależy jest bogatym, i że mocą tego prawa robotnicy są skazani na wieczną nędzę albo na najniższą stopę życiową”. To, zdaniem Piusa XI, wywołało opór robotników wspartych przez ideologów z kół wykształconych, którzy liberalnemu prawu przeciwstawili równie fałszywą zasadę, że cały zysk należy się robotnikom.

Papież postulował wybór drogi pośredniej: udział jednostek i klas społecznych w bogactwach winien być taki, by zachowana była zasada dobra wspólnego. „... Gwałci ją zarówno klasa bogatych, kiedy (...) taki ustrój uważa za słuszny, który jej zapewnia wszystko, a robotnikowi nie daje nic. Gwałci ją również proletariat, kiedy żąda dla siebie wszystkiego jako wytworu swoich rąk, zwalcza prywatną własność i wszystkie dochody nie pochodzące z pracy”. Tymczasem należy zmierzać do tego, by dobra we właściwej proporcji trafiały do właścicieli kapitału i do robotników. Żeby pracownicy powiększali swe mienie, zabezpieczyli potrzeby swoje i rodzin, by nie tylko mogli oprzeć się bieżącym trudnościom, ale mieli pewność, że umierając nie zostawiają swoich bliskich bez zabezpieczenia.

Sprawiedliwa płaca

Zmusza do zajęcia się zagadnieniem płacy, która dla pracowników najemnych jest jedynym źródłem bogactwa. Pius XI zanegował poglądy socjalistów, że umowa o pracę jest niesprawiedliwa i powinna być zastąpiona umową spółkową. Jednak uznał za wskazane, by w miarę możliwości umowy te uzupełniały się. Dzięki temu pracownicy najemni otrzymaliby udział we własności, zarządzie przedsiębiorstwa lub w jego zyskach, co jest korzystne zarówno dla nich, jak i właścicieli kapitału.

Ponadto stwierdził, że wynik indywidualnie wykonanej pracy jest w jakiejś części zasługą społeczeństwa i społeczeństwu należy się udział w efektach każdej indywidualnie wykonanej pracy. „*Twórczość bowiem ludzka może być owocna tylko pod warunkiem, że powstanie jakaś całość prawdziwie społeczna i zorganizowana, że społeczny i prawny ustrój chroni wykonanie pracy, że różne współzależne od siebie zawody współdziałają ze sobą i uzupełniają się wzajemnie, że – co jeszcze ważniejsze – rozum, kapitał i praca wiążą się tu ze sobą i jakby jedność tworzą*”. Z tego wynikają wnioski bardzo istotne dla określania wysokości płacy:

- Robotnikowi należy się płaca pozwalająca na utrzymanie jego i jego rodziny. Oczywiście, inni członkowie rodziny winni w miarę sił zarabiać na wspólne utrzymanie. Jednak niegodziwością jest zmuszanie dzieci do pracy zarobkowej. Dla matek dom rodzinny stanowić powinien najważniejsze pole działania

- i troski. Jest straszliwym nadużyciem, jeśli matki z powodu szczupłości dochodów ojca muszą pracować zarobkowo ze szkodą dla wychowania dzieci⁸.
- Przy ustalaniu wysokości płacy trzeba uwzględniać stan przedsiębiorstwa i prawa jego właściciela. Niesłuszne jest żądanie tak wysokich płac, których przedsiębiorstwo nie może wypłacać bez popadnięcia w ruinę⁹. Jeśli przedsiębiorstwo nie może wypłacić słusznej płacy dlatego, że jest obłożone niesprawiedliwymi podatkami lub dlatego, że swoje wyroby musi sprzedawać po zaniżonej cenie, wówczas sprawcy tych trudności winni są zbrodni o pomstę do nieba wołającej, gdyż pozbawiają robotników sprawiedliwej płacy. Dlatego, w sytuacji zagrożenia przedsiębiorstw, papież zaleca współpracę pracodawców i pracowników przy poszukiwaniu rozwiązań. Postuluje by państwo wspierało takie działania. Jeśli okażą się one bezowocne dopuszcza likwidację przedsiębiorstwa po opracowaniu planu zabezpieczenia robotnikom środków do życia.
 - Wysokość płacy winna być też adekwatna do stanu gospodarki kraju. Zbyt wysokie zarobki jednych nie mogą ograniczać możliwości zatrudnienia innym. Ważną rolę odgrywa także właściwa proporcja płac i cen zbytu wyrobów poszczególnych gałęzi. Utrzymanie właściwych proporcji powoduje, że gospodarka zapewnia dobra w ilości, wystarczającej ludziom nie tylko do utrzymania się przy życiu, ale pozwalającej im wznieść się na wyższy stopień kultury.

Odnowienie ustroju społecznego

Powyższe rozważania doprowadziły Piusa XI do podjęcia tematu organizacji państwa. Pod wpływem doktryny liberalnej doszło, jego zdaniem, do zduszenia życia społecznego. Wszystkie obowiązki zniszczonych organizacji¹⁰ przejęło państwo ze szkodą dla samego siebie. Przygniecione zostało nadmierną ilością zadań. Papież rozumiał, że na określonym etapie rozwoju tylko odpowiednio silne organizacje mogą sprostać pewnym zadaniom, które dawniej wypełniały małe wspólnoty. Niesprawiedliwością nazwał jednak zabieranie niższym szczeblom społeczeństwa tych zadań, które mogą efektywnie realizować. *„Władza państwowa powinna niższym społecznościom zostawić mniej ważne zadania i obowiązki, które by ją zbyt rozpraszały. To zaś pozwoli jej na skuteczniejsze spełnianie tych obowiązków, które*

⁸ Warto zauważyć, że stanowisko Kościoła w sprawie aktywności zawodowej kobiet sprowadza się do potępienia ekonomicznego przymusu pracy, nie zaś, jak interpretują to niektórzy, do ograniczenia roli kobiety jedynie do prac domowych.

⁹ Ta reguła traci moc, gdy przedsiębiorstwo daje mniejsze zyski z powodu lenistwa, braku inicjatywy lub troski o postęp techniczny.

¹⁰ Likwidacji uległo wiele organizacji o charakterze samorządowym takich jak cechy rzemieślnicze.

wyłącznie do niej należą i które tylko ona może wykonać, mianowicie: kierownictwo, kontrola, karanie nadużyć... Sprawujący władzę winni być przekonani, że im sprawniej – dzięki przestrzeganiu tej zasady „pomocniczych” usług państwa – działać będzie hierarchiczny ustrój poszczególnych społeczności, tym silniejszy będzie społeczny autorytet i żywotność społecznego życia, tym też pomyślniejszy będzie stan spraw państwa”.

Działania społeczne powinny zostać ukierunkowane na likwidację walki klas i zastąpienie jej współpracą. Ustrój społeczny powinien zostać skonstruowany tak, by społeczeństwo zespolone zostało mocną więzią w jeden organizm. Tę więź stanowić powinny zarówno działalność gospodarcza i dobro powszechne. Dlatego organizacje zawodowe mają w pierwszej kolejności dążyć do tego, by każda branża coraz lepiej służyła społeczeństwu, dopiero później dbać o interes danej grupy zawodowej. Sprawy ochrony interesów pracodawców lub pracowników powinny być rozstrzygane wewnątrz organizacji zawodowych, do których przynależność musi być dobrowolna, a ludzie muszą mieć swobodę wyboru form organizacyjnych.

Ograniczenie wolnej konkurencji

Pius XI był zdania, że tak, jak ładu społecznego nie można budować na walce klas, tak ustroju gospodarczego nie da się oprzeć na wolnej konkurencji. *„Wolna konkurencja, w pewnych granicach pożyteczna, nie może być, co pokazały doświadczenia wielkiego kryzysu, naczelną zasadą życia gospodarczego. (...) Jest to bowiem siła ślepa i niepohamowana w swej gwałtowności, a jeśli ma być pożyteczna dla ludzi, musi być okiełzana i mądrze kierowana, do czego sama nie jest zdolna”.* Szukać zatem należy wyższych zasad współpracy. Na szczeblu międzynarodowym, poszczególne państwa powinny zgodnie współdziałać w tworzeniu międzynarodowego ładu gospodarczego.

3. Ocena życia gospodarczego i społecznego na początku lat 30. dwudziestego wieku

Tym postulatом nie odpowiadała rzeczywistość lat trzydziestych ubiegłego wieku. W większości państw obowiązywał ustrój oparty o związki zawodowe i korporacje. Państwo nadawało wybranemu związkowi zawodowemu osobowość prawną. Tylko ten związek mógł występować w obronie członków, prowadzić rokowania i zawierać umowy zbiorowe. Przynależność do związku była w prawdzie dobrowolna, ale składki i opłaty płacili wszyscy pracownicy. Wszystkich wiązały umowy zawarte przez uznany związek zawodowy. Poza tym związkiem mogły ist-

nieć inne stowarzyszenia, jednak nie uznawane przez prawo. Korporacje powstawały z przedstawicieli związków zawodowych, pracodawców i pracobiorców tego samego zawodu. W charakterze instytucji państwa kierowały związkami zawodowymi. Strajki były zakazane. W przypadku braku porozumienia spory rozstrzygać miała władza.

Pius XI wyraził obawę, że państwo o takim ustroju przywłaszcza sobie zadania należące do obywateli, zamiast ograniczyć się do udzielania im koniecznej pomocy. Podniósł problem zbytnej biurokratyzacji i upolitycznienia aparatu państwowego, skupienia się na partykularnych celach politycznych. W zakresie ładu gospodarczego niepokoiło papieża, będące skutkiem wolnej konkurencji, majątkowe rozwarstwienie społeczeństw oraz przesunięcie się centrów decyzyjnych w biznesie. Szczególnie niebezpieczne było skupienie się bogactw i władzy w rękach wąskich elit, które często nawet nie były właścicielami, lecz jedynie zarządcami kapitału, a które kierowały nim w sposób samowolny. Zjawisko to najsilniej występowało w sektorze bankowym. Zachęcało wspomniane elity do starań o podporządkowanie sobie państwa, aby jego środki wykorzystać do walki gospodarczej i w końcu do walki między państwami. Sytuację tę tak opisał Pius XI: *„Skutki liberalizmu w życiu gospodarczym są następujące:*

- *wolna konkurencja doprowadziła do samozagłady – miejsce wolnego handlu zajęła dyktatura gospodarcza garści ludzi;*
- *za żądzą zysku przyszła nieokiełzana dążność do panowania – życie gospodarcze stało się straszliwie twarde, bezlitosne i brutalne;*
- *nastąpiło obniżanie majestatu państwa, które stało się niewolnikiem ludzkich żądz podczas, gdy powinno być wolne od wszelkiej stronnictwa i służyć jedynie dobru ogółu i sprawiedliwości;*
- *w życiu międzynarodowym pojawiły się dwie skrajności: „nacjonalizm”, albo nawet „imperializm” gospodarczy, oraz niemniej potępiania godny finansowy „internacjonalizm” lub „imperializm międzynarodowy”, dla którego tam jest ojczyzna, gdzie jest dobrze”.*

4. Rozwiązanie problemu przez odrodzenie moralne

Za główną przyczynę łamania prawa naturalnego w życiu społecznym i gospodarczym uznał papież chciwość¹¹, która popycha ludzi do deptania praw innych osób. W warunkach ustroju liberalnego, który usuwa wiele ograniczeń, pojawia

¹¹ Ciekawa zbieżność z ocenami niektórych ekonomistów komentujących przyczyny kryzysu finansowego lat 2008–2009.

się ku temu szczególnie wiele sposobności. „Stąd u niektórych ludzi taka twardość sumienia, że w im się wydaje, że wolno na wszelkie sposoby powiększać swe zyski, potem zaś zdobytego mienia bronić prawem i lewem... Łatwość zdobycia zysków przy dzisiejszej anarchii rynku pociąga do handlu takich, którzy to tylko mają na myśli, by przy najmniejszym wysiłku szybko zdobyć zysk, i w tym celu, z prostej tylko chciwości, przy pomocy dzikiej spekulacji, powodują zwwyżkę lub niżkę (cen) towarów, że wniwecz obracają rozumne rachuby wytwórców. Okazji do najgorszych nadużyć dały postanowienia prawne o spółkach zarobkowych ograniczające odpowiedzialność. Widzimy, że pod osłoną anonimowej firmy dzieją się najgorsze krzywdy i oszustwa; zarządy zaś tych spółek posuwają się aż do gwałcenia praw tych, względem których zobowiązali się zarządzać ich oszczędnościami. Na koniec wspomnieć trzeba tych chytrych ludzi, którzy nie dbając zupełnie o uczciwość, nie wstydzą się spekulować na ludzkiej namiętności i wyciągać z niej zysków”. Środkiem zaradczym mogłaby być państwowa kontrola. Jednak upowszechnienie się idei liberalnej osłabiło pozycję państwa.

Ponieważ promotorami idei liberalnej były grupy prominentne, ich przykład łatwo pociągał niższe warstwy społeczne. W wyniku tego powstał paradoks, iż „martwa materia wychodzi z fabryki uszlachetniona, natomiast człowiek ulega zepsuciu i traci na wartości” w wyniku:

- kryzysu rodziny w warunkach panującego systemu gospodarczego,
- opłakanej sytuacji mieszkaniowej;
- przeszkód w należyтым święceniu dni świątecznych;
- zastąpienia ducha chrześcijańskiego troską o zdobywanie chleba za wszelką cenę.

Papież wierzył, że ustrój można naprawić. Obawiał się jednak, iż ład gospodarczy stworzony bez należytej podbudowy duchowej okaże się kruchy i niedoskonały. Pracę nad duchowymi podstawami ustroju społeczno gospodarczego Pius XI zlecił biskupom, duchowieństwu i świeckim, szczególnie członkom Akcji Katolickiej. Praca ta powinna być prowadzona przez przedstawicieli środowisk, których dotyczy. „Pierwszymi więc i bezpośrednimi apostołami robotników winni być sami robotnicy, jak i apostołowie przemysłowców i kupców winni z ich własnych szeregów pochodzić”. Obowiązkiem duchowieństwa miało być wyszukiwanie, kształcenie i wychowanie tych ludzi. Dlatego młodzież przygotowująca się do kapłaństwa powinna odbyć studia społeczne, by w przyszłej pracy, korzystając ze wszystkich środków kształcić młodzież, zakładać stowarzyszenia chrześcijańskie, tworzyć ośrodki studiów dla pogłębienia wiedzy w duchu wiary. Niepodjęcie tych działań uznał papież za grzech zaniedbania.

5. Podsumowanie

Encyklika *Quadragesimo anno* zamyka pewien etap rozwoju Katolickiej Nauki Społecznej. Wybuch drugiej wojny światowej i zmiany jakie wywołała ona w świecie spowodowały, że świat zmierzyć się musiał już nie z problemami jednostek czy grup społecznych w poszczególnych krajach, ale z nowymi zjawiskami globalnymi. Problemem stał się niedorozwój całych kontynentów, przerost miast, masowe bezrobocie, zmiana roli gospodarczej i społecznej kobiet oraz młodzieży, problem głodu i utrzymania pokoju w sytuacji zagrożenia wojną nuklearną. Te tematy rozwinęli następcy Piusa XI na Stolicy Piotrowej. W czasie krótkiego, ale niezwykle owocnego pontyfikatu podjął je reformator Kościoła Jan XXIII (*Mater et magistra, Pacem in terris*), po nim głos zabrali: Paweł VI (*Populorum progressio, Octogesima adveniens, Humanae vitae*), Jan Paweł II (*Laborem exercens, Sollicitudo rei socialis, Centesimus annus*) i w końcu Benedykt XVI (*Caritas in Veritate*). Światowe problemy nieco przysłoniły zagrożenia w skali mikro. Jednak doniesienia o obozach pracy w Holandii, Hiszpanii we Włoszech czy na Sajpanie wskazują, że nie straciły one na znaczeniu. Potwierdził to również światowy kryzys gospodarczy, który przypisać należy tym, którzy „*to tylko mają na myśli, by przy najmniejszym wysiłku szybko zdobyć zysk, i w tym celu, z prostej tylko chciwości, przy pomocy dzięki spekulacji*”, na rynku kapitałowym i nieruchomości spowodowali „*zwyżki cen*” (tak zwana bańka spekulacyjna), „*wniweecz obracają rozumne rachuby wytwórców i konsumentów*” wyrzucanych obecnie z mieszkań, które uważali za własne. Pewne idee proponowane przez Leona XIII i Piusa XI zostały nadużyte przez państwa totalitarne. Chodzi tu przede wszystkim o tak zwany korporacjonizm oparty na zaangażowaniu w wolnych i samorządnych organizacjach: stanowych (organizacje kobiece, młodzieżowe itp.), zawodowych (związki zawodowe, izby gospodarcze, spółdzielczość) i środowiskowych (samorząd terytorialny, organizacje kulturalne i religijne). Organizacje tego typu były popierane, niekiedy z użyciem form brutalnego przymusu, zarówno przez nazistów, jak i marksistów, tylko z ich wolnością i samorządnością eufemistycznie mówiąc bywało różnie. Obecnie niechęć społeczeństw do samoorganizacji utrudnia realizację tak ważnych idei promowanych przez ONZ, jak idea trwałego rozwoju (*sustainable development*) i idea dobrego państwa (*good governance*). Dlatego przypominanie wczesnego dorobku Katolickiej Nauki Społecznej ma głęboki sens.

Litaratura:

1. Berson J. O. (1936); *Kreml na biało*. Towarzystwo Wydawnicze „Rój”, Warszawa.
2. Davies N. (2002); *Europa*. Wydawnictwo Znak, Warszawa.
3. Lloyd George D. (1939); *Prawda o Traktacie Wersalskim*. Towarzystwo Wydawnicze „Rój”, Warszawa.
4. Maciejewski M., Sadowski M. (2007); *Powszechna historia gospodarcza od XV do XX wieku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
5. Papieska Rada Institutia et Pax (2005); *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*. Wydawnictwo Jedność, Kielce.
6. Stankiewicz W. (1989); *Historia myśli ekonomicznej*. PWE, Warszawa
7. Stankiewicz W. (2007); *Historia myśli ekonomicznej*. Wydanie III zmienione PWE, Warszawa.
8. Stiglitz J. E. (2004); *Ekonomia sektora publicznego*. PWE, Warszawa.

Źródła:

1. Pius XI (1931) *Quadragesimo anno o odnowieniu ustroju społecznego i o udoskonaleniu go według normy prawa Ewangelii w 40 rocznicę encykliki Rerum novarum*. W przekładzie ks. Jana Piowowarczyka.